

РЕЦЕНЗИЯ

от доц. д-р Петър Николов Голийски

на дисертационен труд за присъждане за присъждане на образователната и научна степен „доктор“, професионално направление 2.1. Филология, научна специалност „Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Арменска литература) на тема

„АРХЕТИПЪТ НА ГЕРОЯ В СТАРАТА И СРЕДНОВЕКОВНАТА АРМЕНСКА ЛИТЕРАТУРА“

представен от Антоанета Миланова Ангелова

Данни за кандидата

Антоанета Миланова Ангелова завършва специалност „Арменска филология“ (магистър) през 2001 г. и втора специалност „Френски език и литература“ (2000 г.) в СУ „Св. Климент Охридски“. От 2002 г. до момента е асистент по Арменска литература в специалност „Арменистика и кавказология“ в катедра „Класически Изток“ на Факултета по класически и нови филологии. Води учебни занятия по следните дисциплини: Стара арменска литература, Нова арменска литература, Съвременна арменска литература, Арменски фолклор, Арменска философия, Романът в арменската литература, Съвременна арменска новела, Увод в литературата на Грузия, практически арменски език. От 2000 г. до сега Антоанета Миланова Ангелова е асоцииран член на Международната асоциация по арменистика International Association of Armenian Studies (IAEA), а от 2022 г. е член на Асоциация на преводачите на арменска художествена литература.

Антоанета Миланова Ангелова е зачислена 15.10.2024 г. със заповед РД 20-1954/14.10.2024 г. като докторант на самостоятелна подготовка, по направление 2.1. Филология, докторска програма Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия, Арменска литература към катедра „Класически Изток“. Отчислена е предсрочно на 16.06.2025 г. с електронен доклад на декана на ФКНФ с вх. № 70-04-659/18.06.2025 г.

За периода на своята докторантура кандидатката е взела с отличен успех изпитите по петте дисциплини, включени в нейния индивидуален план и има необходимия брой публикации, свързани с темата на дисертацията. В изпълнение на изискванията на Закона за висшето образование, Правилника за прилагането на ЗРАСРБ и Правилника за условията и реда за придобиване на научни степени и заемане на академични длъжности в СУ „Св. Кл. Охридски“, Антоанета Миланова Ангелова е представила дисертационен труд и е изпълнила всички формални изисквания. За настоящата процедура е предоставила пълна и изрядна документация.

Данни за дисертацията

Трудът със заглавие „Архетипът на героя в старата и средновековната арменска литература“ има обем от 420 стандартни страници без приложенията и научния апарат. Научният апарат включва 20 първоизвора от периода V–VII век и 71 специализирани изследвания. Структурно дисертацията е добре организирана под формата на Увод (включващ Цел и задачи, Актуалност на темата, Методология на изследването), Обзор на

литературата, Глави 1–4, всяка със своите подглави, Заключение, Приноси, Библиография и Приложения.

Първата глава очертава теоретичната рамка на изследването върху архетипа на героя в старата и ранносредновековната арменска литература. Основна методологическа опора е архетипната теория на Карл Густав Юнг, според която образът на героя се разглежда като проявление на универсални структури от колективното несъзнавано. Анализът е допълнен от концепцията за „пътя на героя“ на Джоузеф Кембъл, която предоставя структурен модел за разгръщане и изследване на епическия наратив (еписа „Давид Сасунски“, известен и като „Сасна црер“). В главата се отбелязват и приносите на Проп, Дюмезил и Фрай към архетипната теория, без да се прилагат пряко поради културната специфика на арменския контекст. Разглеждат се функциите, символиката и трансформациите на героя като носител на културни ценности, архетипни послания и колективна идентичност. Главата изгражда концептуалната основа за по-нататъшния анализ в дисертацията.

Втората глава е посветена на архетипа на митологичния герой в староарменската литература, с фокус върху неговите най-ранни проявления в трудовете на Агатангелос и Мовсес Хоренаци (V век). Анализира се как митологични фигури като Хайк, Арам, Ара Прекрасни, Вахагн и други съчетават сакрално и историческо, и изграждат основите на арменската културна идентичност. Внимание е отделено и на процеса на историзация на митологичните фигури, при който те придобиват реални характеристики, съхранявайки героичното си ядро. Главата подчертава ролята на митологичния герой като свързващо звено между мит, история и национално съзнание. Така се очертава траен модел на героя като изразител на духовната устойчивост и културната приемственост в арменската традиция.

Третата глава разглежда трансформацията на архетипа на героя в старата и ранносредновековната арменска литература от възникването на писмената традиция (след 405 г.) до края на VII век – период на интензивни културни и религиозни промени. Под влияние на християнството и новата литературна писменост, героят се изгражда като морална и духовна фигура, носител на национални¹ и религиозни идеали. Анализирани са ключови образи като цар Трдат III, Вардан и Вахан Мамиконяне, които въплъщават различни проявления на героизма – от мъченичество в християнски дух до политическа мъдрост и проницателност. Специално внимание е отделено на приемствеността между дохристиянските и християнските герои, които функционират като фигури на колективна памет и морален ориентир.

Четвъртата глава представлява пространен анализ на образа на героя в арменския средновековен епос „Давид Сасунски“ („Сасна црер“) през призмата на теорията за мономита на Джоузеф Кембъл. Четиримата основни герои – Санасар и Багдасар, Мхер Старши, Давид Сасунски и Мхер Младши – следват архетипния път на героя, но не винаги последователно и не през всички негови етапи. Героите в първите три клона се отличават с митологични и свръхестествени черти и приключения, докато последният развива по-реалистична психологическа и морална дълбочина.

Научни приноси на дисертационния труд

Антоанета Ангелова има пълното основание да се гордее с това, че дисертацията ѝ не само е първото систематично академично изследване на старата и

¹ С цялата условност на „национален“ като технически термин, тъй като през IV–V век не може да се говори за нации.

ранносредновековната арменска литература на български език, но и че тя запълва съществена празнина в българската ориенталистика и компаративистика. Впрочем, това „първенство“ обяснява и оправдава отсъствието на подробен списък и коментар на работилите по темата преди автора, инак задължителен на всяка дисертация реферат.

Тъй като от години се занимавам с текстове на средновековни арменски автори, а Втора и Трета глава стъпват именно на такива, ще добавя, че Антоанета Ангелова е извършила и огромен черен, да не кажа дори каторжен труд, по издирването, подбора, превода и анализа на конкретните откъси от съответните автори от периода V–VII век. По тази причина покрай научната си стойност дисертацията има и чертите на христоматия.

Друг несъмнен и голям принос на дисертацията е това, че за първи път не само у нас, а изобщо, върху арменски материал се прилага паралелно архетипната теория на К. Г. Юнг и моделът на „пътя на героя“ на Джоузеф Кембъл. Архетипът на героя обаче не е разглеждан изолирано, а (което е още един плюс) е ситуиран в широкия културен и литературно-исторически контекст на арменската традиция – от митологичните разкази през историческата проза до епическия наратив – с цел да се изяснят механизмите на изграждане на героичната фигура и нейното значение в арменската културна традиция. Цел, която, по мое мнение, е успешно изпълнена.

Сред ценните наблюдения на докторанта в Глава 2 е фактът, че с развитието на древната наративна традиция се наблюдава и тенденцията към историзиране на митологичните фигури. Те се приближават до реалността, като преминават от полубожествени и космически същности към фигури с историческа плътност – царе, воители, държавници. Това не води до загуба на героичните им черти, а напротив – укрепва ги чрез вписването им в нов културен и религиозен контекст. Или, както пише Антоанета Ангелова, *„още в най-ранните пластове на арменската литература се формира концептуалният модел на героя като въплъщение на националното, сакралното и етичното – модел, който остава релевантен през различните исторически етапи.“* (Глава 2, стр. 139).

Заслужава адмирации и умелото проследяване в Глава 3 на това как традиционният модел на героя-воин и героя-цар от езическата епоха се адаптира към новата християнска етика. Като същевременно запазва доста от своите предхристиянски черти, тъй като арменският героичен образ се оказва многолик и многопластов. Ангелова успешно показва как образът на царя в ранносредновековната арменска литература съчетава характеристики от една страна на историческия владетел, а от друга – на сакралния водач, фигура, която е едновременно военачалник, защитник на вярата и морален ориентир за общността. Напълно съм съгласен със следните изводи на докторантката, цитирам: *„Героите царе и воители от старата арменска литература като Трдат, Аршак, Ваче, Вардан и Вахан Мамиконян могат да бъдат възприети и като приемници и въплъщаващи по-древни арменски архетипи – като храбривия Хайк, справедливия Арам, мъдрият Тигран или мъченика Санатрук. Всяка от тези фигури носи в себе си елементи от героичното наследство на езическа Армения, но го пречупва през новото християнско разбиране за саможертва, вяра и служба в името на общността“* (Глава 3, стр. 248).

Не съм съгласен обаче с прекаленото морално идеализиране на мотивите на двамата от арменските аристократи от бурното четвърто столетие след Христа. Докторантката тълкува дезертърството от царските знамена на Артавазд и Васак като проява на *„чувство за чест, дълг и дълбока родова преданост“*, а открития конфликт с царя като *„решителен акт на протест срещу моралния разпад на управлението“* (Глава 3, стр. 181). В действителност това е най-прозаичен бунт на аристократи, считащи, че правата

им са засегнати от опитите на царя да задържи страната единна и да ограничи нахарарското самовластие. Нещо, до болка познато ни от европейското Средновековие.

Антоанета Ангелова обаче е права, заключавайки, че образите на Васак Мамиконян и Вардан Мамиконян (действителни исторически фигури) изграждат и утвърждават архетипа на воина-мъченик, защитник на християнската вяра и националната идентичност, който приема страданието и смъртта като висша форма на духовна и национална вяроност. Любопитно е и наблюдението на Ангелова, че в арменската християнска традиция войнът-мъченик е и пряк инструмент на Бог, който чрез него действа на земята и многократно спасява арменския народ (Глава 3, стр. 176). Това не е толкова неочаквана концепция, като се има предвид, че късноантичната арменска християнска политическа и държавна идеология представя арменците като богопомазано племе, един от народите, произлезли от Смешението на езиците във Вавилон.

Впрочем, във връзка с горното ще добавя, че донякъде подобен на механизма на адаптацията на героя-воин и героя-цар е и механизмът на превръщането на древните арменски божества в християнски светци, какъвто е например случаят с трансформацията на слънчевия бог Митра в св. Саргис (св. Сергей), най-почитания след св. Георги светец в средновековна Армения.

Четвъртата глава е с най-голяма тежест в дисертацията, не само поради обема си и изобилието на анализиран текстови материал, но и защото най-ярко разкрива присъствието на Кембъловия модел² в средновековната арменска епическа традиция. Или, както докторантката отбелязва, *„Давид от Сасун е най-добре структуриран спрямо Кембъловия модел. Той преминава през всички основни етапи, от повика за приключение до вътрешното преобразяване“* (Глава 4, стр. 386).

В своята дисертация Антоанета Ангелова обаче установява, че в арменска среда (в „Давид Сасунски“) Кембъловият модел присъства не в неговия класически вид, а в адаптирана и вариращо-динамична форма. „Давид Сасунски“, макар генерално да следва Кембъловия модел, не следва нито един от подетапите на етапа „завръщане“. Антоанета Ангелова сочи, че особено интересен е случаят с Мхер Младши, при който определени етапи от героичното пътуване се повтарят, а пълното завръщане и освобождение липсват. Това води героя до трайно отчуждение и безизходица и рязко го отличава от класическия Кембълов модел. Следователно, арменският епос предлага адаптирана и контекстуализирана версия на мономита, отразяваща специфичната динамика на героичното в арменската културна и историческа традиция.

Това, както и цялостното изграждане на модела на еволюция на архетипа в „Давид Сасунски“, какъвто до този момент не е правен, е големият принос на тази глава. Тук със задоволство забелязвам, че докторантката е взела под внимание моето предложение наличните или липсващите в „Давид Сасунски“ компоненти от Кембъловия модел да бъдат оформени и като таблици в Приложенията.

Заклучение

² Концепцията на Джоузеф Кембъл за мономита представлява универсален модел на героичното пътуване, валиден в широк културно-исторически контекст. Този модел обединява повторяеми структури и мотиви, които се срещат в митологични и епически наративи от различни общества, като отразяват универсални етапи в индивидуалната психическа и духовна еволюция. Героичното пътуване, в неговата символична и буквална форма, служи като архетипен израз на вътрешното развитие на човека, преминаване през изпитания, придобиване на знание, трансформация и интегриране на новата идентичност в социалната реалност.

За мен реалната стойност на един научен труд се измерва не само с вътрешнотематичните му приноси и достойнства, но и с това дали той може да служи като отправна точка или като база за съпоставки и търсене на аналогии извън неговата тясна академична специализираност. Сиреч, дали трудът има и интердисциплинарен характер. Дисертацията на Ангелова напълно изпълнява тези критерии и може да бъде от полза не само на арменисти, но и на специалисти в областта на литературознанието, културологията, митологията, фолклористиката и дори теологията.

Въз основа на изтъкнатите подробно по-горе достойнства на този дисертационен труд, и отчитайки като несъмнен плюс и достъпния език, на който е написан, давам своята положителна оценка и без никакви колебания предлагам на членовете на уважаемото научно жури да присъдят на кандидата ас. Антоанета Миланова Ангелова образователната и научна степен „доктор“ по професионално направление 2.1. Филология, научна специалност „Литература на народите на Европа, Америка, Африка, Азия и Австралия (Арменска литература).

София, 20.07.2025 г.

Доц. д-р Петър Николов Голийски
Катедра „Класически Изток“, ФКНФ